

GUNTHER DE VOGELAER & EVIE COUSSE

DE KRACHT VAN DISAMBIGUERING

NIEUWE MEERVOUDSPRONOMINA VAN HET MIDDELNEDERLANDS TOT NU

Abstract⁽¹⁾

Dutch has developed a number of innovative plural pronouns, most of which are historically compounds of older pronouns and a form of the noun *lieden* or *lui* ‘men’. Examples are found in the first person plural (e.g. *wullie* ‘we’ < *wij* + *lieden*), the second person plural (e.g. *gieder* ‘you (plural)’ < *gij* + *lieder*, and also Standard Dutch *jullie*) and the third person plural (e.g. *zulder* ‘they’ < *zij* + *lieder*). With extensive corpus data, it is shown that the compounds with *lieden* have emerged in the 13th century or even earlier, in the south west of the Dutch language area, and simultaneously in all grammatical persons. The third person plural oblique forms *hen* and *hun* ‘them/their’ are Brabantic in origin. This paper traces down the distribution of these forms from the thirteenth to the 18th century, in three dialect regions, viz. Flanders, Brabant and Holland. The most important observation is that the success with which an innovative form diffuses, crucially depends on the form’s place in the pronominal paradigm: pronouns filling a ‘gap’ in the pronominal paradigm, typically a homophony between singular and plural (i.e. a ‘horizontal homophony in Cysouw’s 2003 terms), diffuse more easily than forms without a disambiguating function (contra, e.g. Lass 1980:75-80 and Croft 2000:69-70).

⁽¹⁾ Gunther De Vogelaer, postdoctoraal onderzoeker FWO-Vlaanderen, p.a. UGent - Nederlandse Taalkunde, Blandijnberg 2, 9000 Gent (België), mail: gunther.devogelaer@ugent.be. Evie Coussé, UGent - Vakgroep Nederlandse Taalkunde, Blandijnberg 2, 9000 Gent (België), mail: evie.cousse@ugent.be.

1. Inleiding

Het Standaardnederlands beschikt over een pronomen dat in buurtalen als het Engels en het Duits ontbreekt, namelijk de 2mv.-vorm *jullie*. Dat pronomen *jullie* is historisch een samenstelling van het oudere pronomen *jij* (of eventueel *dof je* of *obliek jou*) en (een variant van) het nomen *lieden* of *lui* (zie o.a. Goossens 1994:160-161, Vermaas 2002:43 en p.26 van deel 1 van de SAND, de *Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten*). De vorming van *jullie* is maar één van de ontwikkelingen die de Nederlandse tweedepersoonspronomen doorgemaakt hebben. Zo is bekend dat het huidige 2enk. pronomen *jij* afstamt van de meervoudsvorm *ghy*. Het is verleidelijk om een verband te zien tussen de vorming van 2mv. *jullie* en de ‘overstap’ van *ghy/jij* van de tweede persoon meervoud naar het enkelvoud: die deed in principe het risico ontstaan dat taalgebruikers niet langer zouden beschikken over een apart pronomen om te verwijzen naar één toehoorder of naar meerdere (of naar een toehoorder en een derde persoon). Het bestaan van een pronomen als *jullie* lost die dreigende ambiguïteit (ook wel ‘homofonie’) op.

Uit de dialecten echter, blijkt dat samenstellingen van het type *jullie* niet alleen voorkomen wanneer homofonie dreigt met andere pronomina. Zo beschikken vooral zuidelijke dialecten vaak over veel meer samengestelde vormen in hun pronominaal paradigma dan het Standaardnederlands, met b.v. subjectsvormen als 1mv. *wullie*, 2mv. *gullie* en 3mv. *zullie* (of varianten als *wulder/gulder/zulder* of *wieder/gieder/zieder*; zie SAND-1, kaart 44a,b; 45a-46b voor een gedetailleerd overzicht). Zeker de 1mv. vormen hebben geen disambiguerende werking, aangezien het simplexpronomen *wij* in alle dialecten een volstrekt eenduidige 1mv. betekenis draagt. Dat doet onvermijdelijk twijfel rijzen over de mate waarin vormen als *jullie* dan wel ontstaan zouden zijn als reactie op een ambiguïteit in het pronominaal paradigma.

Samengestelde pronomina bestaan ook in enkele naburige talen, maar een blik op die talen werkt niet meteen verhelderend. Aan de ene kant is er het Engels: het Standaardengels gebruikt *you* zowel voor de tweede persoon enkelvoud als meervoud, en het ligt voor de hand om hierin de oorzaak te zien voor het feit dat vele variëteiten van het Engels een innovatief 2mv. pronomen hebben, zoals *y'all*, *youse* of *you guys* (zie ook Wright 1997, Hickey 2003, Kortmann & Szmrecsanyi 2004:1154 en De Vogelaer 2007). Aan de andere kant worden in bepaalde variëteiten van het Frans pronomina teruggevonden als 1mv. *nous autres* en 2mv. *vous autres*, die, net als Spaans *nosotros* en *vosotros*, aantonen dat ambiguïteit zeker

geen *conditio sine qua non* is voor het ontstaan van samengestelde pronomina. Daarbij komt nog dat in de internationale literatuur over taalverandering vaak behoorlijk sceptisch wordt gedaan over de rol die een proces als ‘disambiguering’ speelt in taalverandering (zie voor relevante passages b.v. Lass 1980:75-80 en Labov 1994:598). Meer specifiek voor pronominale paradigma’s stelt Croft (2000:69-70) zelfs dat “the relatively high number of pronoun systems with gaps suggests that systems with gaps are not unstable”.

In dit artikel beogen we een drietal doelstellingen. De eerste is theoretisch: we willen nagaan of paradigmatische structuur (en dus ook ‘homofonie’ of ‘disambiguering’) ingeroepen kan worden als een factor voor taalverandering, meer bepaald voor de genese dan wel de diffusie van allerlei innovaties in de pronominale meervoudsparadigma’s in het Nederlands. We focussen op de meervoudspronomen omdat daar de ingrijpendste veranderingen geobserveerd worden. Ten tweede willen we bijdragen tot een betere empirische beschrijving van het Nederlandse pronominale systeem: welke vormen zijn ten tonele verschenen? Welke zijn verdwenen?,... Daarbij willen we ook regionale variatie in ouder Nederlands in kaart brengen. De belangrijkste historische bron is een corpus ambtelijke teksten van 330.000 woorden (verderop het ‘Corpus Coussé’), dat de periode bestrijkt tussen 1250 en 1800. De corpusteksten zijn o.a. oorkonden, notariële akten, e.d., die precies te dateren en te lokaliseren zijn. De teksten zijn afkomstig uit de dialectgebieden Vlaanderen, Brabant en Holland (zie Coussé 2006, 2008 voor een gedetailleerde beschrijving). Ze zijn bovendien gelijkmatig verspreid over tijdsvakken van 25 jaar, maar doordat sommige pronomina relatief zeldzaam zijn in ambtelijke teksten, zijn we genooddaakt om te werken met tijdsvakken van 50 i.p.v. 25 jaar, en soms zelfs met eeuwen. Door dataschaarste zal het zinvol blijken om een aantal bevindingen te testen in een ander corpus, het ‘CEMD’ (Corpus of Earlier Modern Dutch), met 16de tot 19de-eeuwse prozateksten, die niet precies te dateren zijn en waarvan ook de geografische herkomst niet te achterhalen is (zie Noël & Colleman 2009). Behalve op historische teksten wordt ook een beroep gedaan op hedendaags dialectmateriaal, meer bepaald op de SAND-data, zoals beschikbaar via het eerste deel van de ‘papier atlas’ en via de online databank (DynaSAND). Daarmee worden ook pronominale paradigma’s in de discussie betrokken uit 267 dialecten zoals die anno 2000 gesproken worden. Onze derde doelstelling is methodologisch: doordat we diverse types materiaal bespreken, kunnen we ook nagaan of alle brontypes wel aanleiding geven tot dezelfde conclusies. Meer bepaald kan ons onderzoek inzicht opleveren over de mate waarin het taalgebruik in ambtelijke teksten de

variatie weerspiegelt die opduikt in gesproken taal.

2. Geattesteerde vormen: monogenese

Een recent overzicht van de vormvariatie bij de meervoudige sterke pronomina is te vinden in SAND-1 (kaarten 44a,b; 45a-46b), waar de subjectsvormen in de eerste, tweede en derde persoon meervoud worden getoond. Naast de simplexvormen die in de regel vanouds in het Nederlands aanwezig zijn (een mogelijke uitzondering is *hun*, zie sectie 4.2), nemen de composita met *lieden* of *lui* (verderop: *lieden*-composita) op elke kaart een centrale plaats in (zie ook Goossens 1994:128,158,187 en Van Hout 2003:262-268). Op een beperkter aantal plaatsen duikt ook een ander type innovatie op, namelijk het gebruik van oorspronkelijke objectsvormen als 1mv. *ons*, 2mv. *jou* of 3mv. *hun* als subject. Omdat het gebruik van deze pronomina als subject doorgaans maar voorkomt in een beperkt gebied, en ze verder ook afwezig blijven in de bestudeerde historische teksten, blijven ze hier buiten beschouwing (maar zie SAND-1:35 en De Vogelaer & Rooze-Stouthamer 2006).

De term *lieden*-composita dekt een grote verscheidenheid aan pronomina, waardoor in principe getwijfeld kan worden aan de zinvolheid van een gemeenschappelijke noemer. Het is immers niet a priori duidelijk dat, bijvoorbeeld, 2mv. pronomina als *jullie*, *iele*, *guir* en *gunder* zomaar als vormvarianten beschouwd mogen worden, zolang de mogelijkheid van een verschillende oorsprong niet uitgesloten wordt (cf. ook de discussie over de herkomst van 2mv. *jullie* in Heeroma 1938, Verdenius 1938, Kloeke 1941). De vormvariatie in de dialecten blijkt evenwel grotendeels gegroeid na de genese van de composita. De in ons historisch corpus geattesteerde vormen vertonen in alle onderzochte gebieden namelijk een relatief sterke uniformiteit, en de componenten van de samenstelling zijn nog erg herkenbaar (cf. ook Van Loey 1958 en Goossens 2000). Pas vanaf de 17de eeuw duiken af en toe sterk gereduceerde vormen op die enigszins lijken op de pronomina in de hedendaagse dialecten (zie ook sectie 4.3).

Tabel 1 toont de geattesteerde vormen voor de eerste en de tweede persoon meervoud uit het Corpus Coussé. Alleen sterke vormen zijn geëxcerpeerd; composita bij de zwakke vormen komen immers niet voor. Bovendien wordt bij zwakke vormen in het algemeen geen tendens tot disambiguering vastgesteld (De Vogelaer 2005:165-167). Het blijkt eerst en vooral dat tweedepersoonspronomina erg zeldzaam zijn in het corpus (n=44); voor de eerste en de derde persoon

DE KRACHT VAN DISAMBIGUERING
NIEUWE MEERVOUDSPRONOMINA VAN HET MIDDELNEDERLANDS TOT NU

is er wel behoorlijk veel materiaal (resp. n=2910 en n=3865). Het aandeel samengestelde vormen in de eerste persoon meervoud ligt veel lager dan in de tweede en derde persoon: 19/2910 in de eerste persoon meervoud (of 0,7%), allemaal aangetroffen in het dialectgebied Vlaanderen; tegenover 8/44 in de tweede persoon meervoud (of 18,2%), en 746/3865 in de derde persoon meervoud (of 19,3%). De tabel toont gelemmatiseerde vormen: er wordt abstractie gemaakt van uitspraak- en spellingvariatie (b.v. *haar* omvat ook vormen als *huer* of *haer*) en van alle variatie in het tweede lid van de samenstelling (cf. *infra*). De morfologische variatie in het eerste lid van de samenstellingen in het Corpus Coussé blijkt nagenoeg perfect voorspelbaar op basis van de syntactische functie van de betreffende pronomina, i.e. subject, object of possessiefvorm.

	VLAANDEREN			BRABANT			HOLLAND		
	subj.	obj.	poss.	subj.	obj.	poss.	subj.	obj.	poss.
1ste persoon:									
WIJ	710			358			605		1673
WIJLIEDEN	1								1
ONS		369	57		135	41		334	282
ONSLIEDEN		18							1218
2de persoon:									
GIJ	1						1		1
GIJLIEDEN							1		1
U		7			10			6	23
ULIEDEN		4						3	7
UE ⁽²⁾							4	5	2
JOU		1							1
3de persoon:									
ZIJ	734	12		171	4		748	9	1678
ZIJLIEDEN	11						40		51
HEM		168			14			181	363
HEMLIEDEN		257	9					52	318
HAAR		12	126		4	54		51	451
HAARLIEDER		4	290		1	4		5	26
HEN					56			33	1
HENLIEDE(N/R)		20	5			2		9	36
HUN		53	43		35	38		74	47
HUNLIEDE(N/R)		5	1					5	11

Tabel 1: Meervoudspronomen in het 'Corpus Coussé', per regio

De corpusdata in de tweede en de derde persoon meervoud wijken in dat opzicht af van het huidige Standaardnederlands, waar meer syncretisme aangetroffen wordt. In de tweede persoon meervoud wordt *gij(lieden)* gebruikt als subject en *u(lieden)* als object. Aangezien slechts een achttal *lieden*-vormen aangetroffen

⁽²⁾ De afkorting UE staat voor Uwe Edele, de beleefdheidsvorm waarvan het huidige pronomen U afgeleid zou zijn (zie ook Vermaas 2002:43-46).

zijn, is voorzichtigheid hier evenwel geboden. In de derde persoon meervoud wordt *zij(lieden)* gebruikt als subjectsvorm, *hem(lieden)* als objectsvorm, *haar(lieder)* als possessieve vorm, en *hen-* en *hun(lieder)* zowel als objectsvorm als als possessieve vorm. Uitzonderingen komen voor, maar ze zijn zeldzaam (in casu 9/318 *hem*-vormen in possessieve functie en 10/330 *haar*-vormen in objectsvorm, i.e. resp. 2,83% en 3,03%).

Als tweede lid van de samenstellingen komen in ons corpus hoofdzakelijk voor: *-lieden* en *huyden* in subject- en objectsvorm, en *lieder* en *huyder* in possessieve vorm. Spellingvarianten zijn relatief zeldzaam, maar ze bestaan, als subject/object onder andere *-liden*, *-leden*, *-lien* of *-luden*, en als possessiefpronomen *-lider*, *-lierder* of *-leider*. Slechts vijf keer komt een vorm voor op *-e* (*-liede*, *-huyde*); vier keer is dat een possessieve vorm (type *haarliede*), één keer een objectsvorm (*hemliede*). De verbuiging van het nomen blijft in het hele Corpus Coussé behoorlijk functioneel: slechts 8/306 (2,61%) vormen op *-r* worden als object gebruikt. Vormen op *-n* worden wel geregeld als possessieve vorm gebruikt (35/382 keer, of 9,16%); alle mogelijke types worden daarbij aangetroffen: *hemlieden* (9 keer), *haarlieden* (20 keer), *henlieden* (5 keer) en *hunlieden* (1 keer).

3. Genese van nieuwe meervoudspronomen: de oudste vormen

Tabel 2 toont de oudst geattesteerde vormen in het Corpus Coussé, per persoon en per gebied. Van bij de vroegste onderzochte periode (1250-1300) blijken *lieden*-composita voor te komen, zowel in Vlaanderen als in Brabant. De oudste Vlaamse attestaties zijn zelfs nog iets ouder dan de Brabantse. Het aantal aangetroffen lemma's ligt hoger in Vlaanderen en Holland dan in Brabant: terwijl in Brabant in de Middeleeuwen alleen gebruik wordt gemaakt van *haarlieder* en pas veel later ook *henlieder* verschijnt, duiken in de Middeleeuwen in Vlaanderen al attestaties op van *hemlieden* en *haarlieder* en iets later ook van *zijlieden*. *Hunlieden* en *henlieden* zijn beduidend jonger in Vlaanderen, en vermoedelijk geïmporteerd uit andere regio's. Het oudste compositum uit Holland in het corpus dateert pas van het eind van de 14de eeuw. In een periode van een eeuw breidt het gebruik van de composita zich in Holland uit over een heel scala aan pronomen. Al van bij de oudste attestaties blijkt ook een duidelijk verschil in spelling tussen Vlaanderen en Brabant aan de ene kant, waar het tweede lid als *-lieden* of *-lieder* gespeld wordt, en Holland, dat meestal *-huyden/-huyder* gebruikt (cf. Van Reenen 1995).

DE KRACHT VAN DISAMBIGUERING
NIEUWE MEERVOUDSPRONOMINA VAN HET MIDDELNEDERLANDS TOT NU

	Vlaanderen	Brabant	Holland
1 meervoud:	onsleden (1263) wijlieden (1343)		
2 meervoud:	ulieden (1580)		gyluyden (1632) uluyden (1632)
3 meervoud:	hemleden (1266) harlieder(1289) zieleden (1342) hunlieden (1605) henlieden (1610)	haerlieder (1297) henlieder (1580)	hemluden (1393) hunluyden (1460) zyluyden (1511) henluyden (1512) hoirluyder (1529)

Tabel 2: de oudste *lieden*-composita in het Corpus Coussé, per persoon en per gebied

Gezien het lage aantal tweedepersoonspronomen in het Corpus Coussé kan uit de afwezigheid van *lieden*-vormen in de Brabantse kolom in de tabel niet besloten worden dat ze zouden ontbreken, en al evenmin is het waarschijnlijk dat de oudste 2mv. attestaties in de Vlaamse en Hollandse ambtelijke teksten een betrouwbare indicatie opleveren over de ouderdom van de vormen (cf. laat 13de-eeuwse attestaties in Van Loey 1958:319, Goossens 2000:190). Voor sommige pronomina geeft Van Loey (1958:320) iets oudere attestaties dan die in de tabel, meer bepaald voor *hemlieden* (1254) en *haarlieden* (1263). Uit de tabel blijkt wel duidelijk dat de *lieden*-composita waarschijnlijk een Vlaamse innovatie zijn, ontstaan in de 13de eeuw of zelfs nog vroeger (cf. Van Loey 1958, Goossens 2000 voor soortgelijke conclusies). De objectsvormen lijken iets eerder te verschijnen dan de subjectsvormen.

Ietwat verrassend is dat de composita simultaan ontstaan lijken in de eerste, de tweede en de derde persoon meervoud. Dat komt niet overeen met de twee mogelijke ontstaansroutes die geschetst worden door Van Hout (2003), die er op basis van dialectdata van uitgaat dat de tweede persoon meervoud vooropliep in de vorming van *lieden*-vormen. Tabel 2 spreekt dat tegen, en geeft meteen ook aan dat disambiguering niet de cruciale factor was bij het ontstaan van de composita: in de eerste persoon meervoud vertoonde het simplexpronomen *wij* immers geen homofonie, maar precies in de eerste persoon meervoud worden frequent composita aangetroffen in de oudste Vlaamse teksten: van de 19 1mv. composita in tabel 1 dateren er 17 uit de periode 1250-1300! Van Loey (1958:322) suggereert dat de samengestelde vormen gevormd zijn naar het beeld van de

Franse composita *nous autres* en *vous autres*, die in Vlaanderen in de 12de en 13de eeuw zeker door de Franstalige elite gebruikt werden, en die in het Frans geen disambiguerende functie hadden. Hoewel aantrekkelijk, laat deze hypothese toch een aantal lacunes: het is immers onduidelijk waarom precies *lieden* als tweede lid is gaan fungeren, en bovendien zijn zeker de 3mv. composita niet ontleend aan het Frans (zie ook De Vogelaer 2007:8-9 voor discussie). Terwijl de vroege attestaties van *lieden*-composita in de eerste persoon meervoud twijfel doen rijzen over de disambiguerende functie die de oudste composita hadden, valt wel op dat de 1mv. composita niet voorkomen in de Hollandse of Brabantse ambtelijke teksten in het corpus, waaruit blijkt dat de vormen in het beste geval zeldzaam zijn in Holland en Brabant. Dat is alvast een eerste indicatie dat niet elk innovatief pronomina zich even gemakkelijk over het taalgebied verspreidt.

4. Diffusie van *lieden*-composita in het Corpus Coussé

4.1. Derde persoon meervoud: de 17de eeuw als scharnierpunt

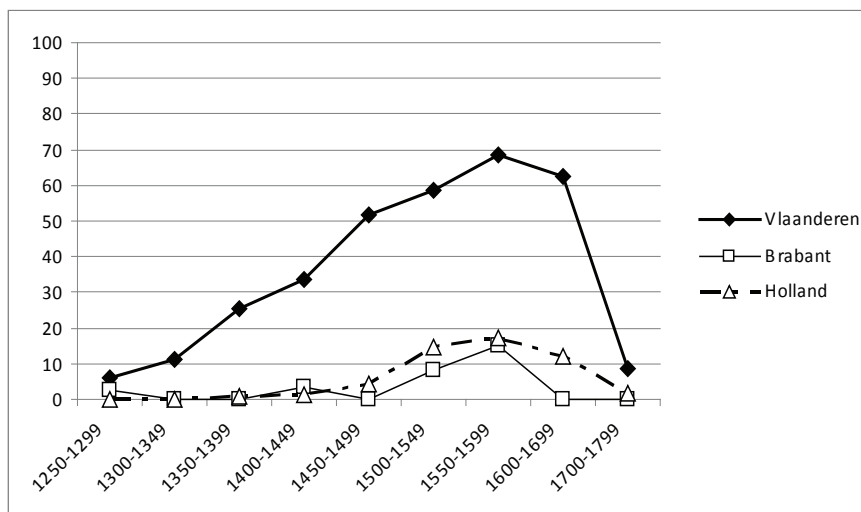
De *lieden*-composita zijn dus ontstaan in Vlaanderen, en wellicht van daaruit over de rest van het taalgebied verspreid. Tabel 3 toont de verhouding tussen meervoudspronomen met en zonder *lieden*-toevoeging in het Corpus Coussé, uitgesplitst voor de drie dialectgebieden in tijdsvakken van 50 jaar voor de periode 1250-1600, en in eeuwen voor de periode 1600-1800. Alleen data voor de derde persoon zijn verrekend; voor de tweede persoon meervoud zijn er immers onvoldoende gegevens, en in de eerste persoon meervoud komen alleen *lieden*-composita voor in de oudste Vlaamse ambtelijke teksten in het Corpus Coussé. Op die manier blijven de volgende pronomina over: *zij(lieden)*, *hem(lieden)*, *haar(lieder)*, *hen(lieden)*, *hun(lieden)* (telkens inclusief vormvarianten).

	Vlaanderen			Brabant			Holland		
	simplex	<i>lieden</i> -vorm	% <i>lieden</i>	simplex	<i>lieden</i> -vorm	% <i>lieden</i>	simplex	<i>lieden</i> -vorm	% <i>lieden</i>
1250-1299	339	22	6,1	41	1	2,4	117	0	0,0
1300-1349	63	8	11,3	23	0	0,0	29	0	0,0
1350-1399	73	25	25,5	71	0	0,0	101	1	1,0
1400-1449	139	71	33,8	59	2	3,3	178	2	1,1
1450-1499	63	68	51,9	43	0	0,0	304	13	4,1
1500-1549	107	151	58,5	11	1	8,3	286	49	14,6
1550-1599	63	138	68,7	17	3	15,0	183	38	17,2
1600-1699	65	108	62,4	71	0	0,0	226	31	12,1
1700-1799	117	11	8,6	37	0	0,0	161	3	1,8

Tabel 3: Percentage *lieden*-vormen vs. 3mv. simplexvormen in het Corpus Coussé (alle derdepersoonspronomen)

Het algemene beeld is dat in de 13de eeuw Vlaanderen het enige gebied is waar met enige regelmaat *lieden*-composita worden aangetroffen (22/361 of 6,09%); voor het overige bevat het corpus alleen één Brabants compositum. De lage frequentie in Vlaanderen suggereert dat het verschijnsel op dat moment ook in Vlaanderen nog niet zo oud is, al kan die bewering niet gestaafd worden. De tabel, die in grafiek 1 gevisualiseerd wordt, toont verder dat Vlaanderen tot 1600 de maat slaat: zowel Brabant als Holland volgen ietwat aarzelend het stijgende Vlaamse gebruik van de *lieden*-composita. Na 1600 neemt het aandeel van de composita in de Brabantse en Hollandse ambtelijke teksten echter sterk af, om in de 17de of 18de eeuw volledig te verdwijnen. Vlaanderen volgt die dalende tendens: tussen de 16de en de 18de eeuw zakt het aandeel van de composita er van 68,66% naar 8,59% van het totale aantal derdepersoonspronomena.

Grafiek 1: Percentage *lieden*-vormen vs. 3mv. simplexvormen (cf. tabel 3)

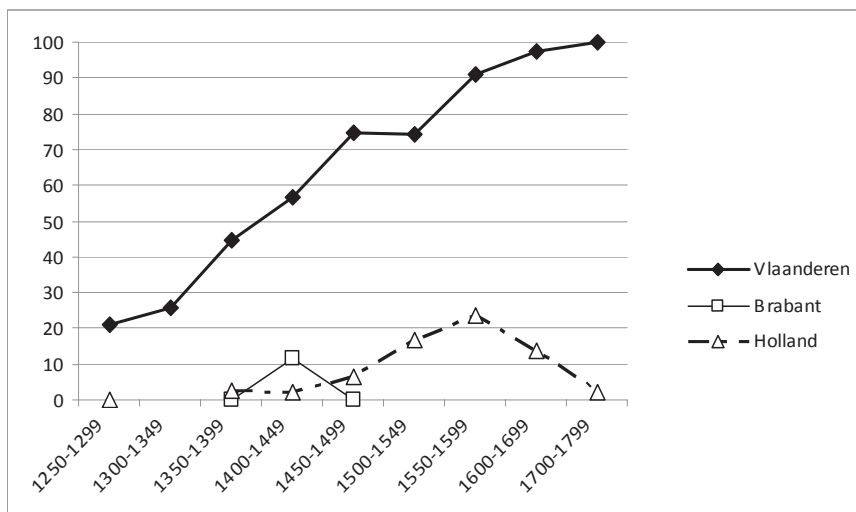
Het ligt voor de hand om de kentering in 1600 toe te schrijven aan taalexterne omstandigheden: met de scheiding der Nederlanden na 1585 verschoof het economische en culturele zwaartepunt van het Nederlandse taalgebied immers van het zuiden naar het noorden. Ook de richting waarmee noord en zuid elkaar talig beïnvloeden, verandert dan. Met betrekking tot de meervoudspronomena lijkt grafiek 1 te suggereren dat de oorspronkelijke situatie zich na 1600 herstelt, aanvankelijk alleen in Holland en Brabant en later ook in Vlaanderen. Maar dat is niet het geval: de *lieden*-composita boeten wel aan populariteit in, maar niet

ten gunste van de oude simplexvormen *hem* en *haar*. Dat wordt geïllustreerd in tabel 4, met de frequentie waarmee *hemlieden* en *haarlieder* voorkomen tegenover *hem* en *haar*. Percentages voor tijdsvakken met minder dan 10 relevante gegevens zijn niet berekend in de tabel (en ook niet opgenomen in de grafiek verderop).

	Vlaanderen			Brabant			Holland		
	simplex	lieden- vorm	%lieden	simplex	lieden- vorm	%lieden	simplex	lieden- vorm	%lieden
1250-1299	82	22	21,2	7	1		41	0	0,0
1300-1349	20	7	25,9	5	0		7	0	
1350-1399	31	25	44,6	17	0	0,0	37	1	2,6
1400-1449	54	71	56,8	15	2	11,8	88	2	2,2
1450-1499	23	68	74,7	18	0	0,0	158	11	6,5
1500-1549	51	148	74,4	2	1		143	29	16,9
1550-1599	13	134	91,2	5	1		91	28	23,5
1600-1699	2	74	97,4	2	0		70	11	13,6
1700-1799	0	11	100,0	2	0		47	1	2,1

Tabel 4: Percentage *hemlieden* en *haarlieder* vs. 3mv. *hem* en *haar* (objectsen possessievormen; Corpus Coussé)

Voorals de Vlaamse data zijn instructief, meer bepaald het totale aantal attestaties van simplex- en samengestelde vormen met *hem/haar*: na 1600 daalt immers het totale aantal relevante vormen, tot 76 in de 17de eeuw en 11 in de 18de eeuw, tegenover meer dan 300 in de 16de eeuw (merk op dat de tabel vóór 1600 werkt met tijdsvakken van 50 jaar). Dit suggereert dat de dalende tendens in grafiek 1 toegeschreven moet worden aan de infiltratie van andere 3mv. vormen dan *hem* en *haar*, meer bepaald van *hen* en *hun*. In Holland doet zich na 1600 een vergelijkbare evolutie voor, i.e. het totale aantal voorkomens van vormen met *hem/haar* daalt sterk, ten voordele van *hen* en *hun* (enkele slecht gevulde cellen in oudere tijdsvakken zijn te wijten aan dataschaarste); in Brabant komen de vormen *hem* en *haar* in geen enkele periode frequent voor, noch als simplex, noch in een samengestelde vorm. Grafiek 2 presenteert dezelfde data als tabel 4.

Grafiek 2: Percentage *hemlieden* en *haarlieder* vs. 3mv. *hem* en *haar* (cf. tabel 4)

Grafiek 2 toont dat de evolutie in Vlaanderen verloopt volgens een redelijk duidelijke S-curve: een aanvankelijk trage ontwikkeling versnelt in de 14de eeuw, en vertraagt weer rond 1600, wanneer de ontwikkeling z'n voltooiing nadert. Frappant is dat in Vlaanderen het aandeel van *hemlieden* en *haarlieder* ook na 1600 blijft stijgen, en dat 3mv. *hem* en *haar* er verdwijnen. Verder valt in Holland na 1600 ook dezelfde dalende trend af te lezen uit de grafiek als in grafiek 1, net als de schaarste aan relevante vormen in Brabant.

4.2. Concurrerende vormen: *hem(lieden)* / *haar(lieder)* vs. *hen* / *hun*

Tabellen 5 en 6 tonen de opkomst van de pronomina *hen* en *hun*, uitgesplitst naar het gebruik als objectvorm (tabel 5) en als possessief (tabel 6). Als objectsvorm komen zowel *hen* als *hun* voor; er lijkt geen mooie 'taakverdeling' te zijn tussen beide vormen. In possessieffunctie wordt alleen *hun* aangetroffen. Door de opsplitsing in functies daalt het aantal relevante attestaties per tijdsvak nogal sterk, en is het nodig om de gegevens weer te geven per eeuw i.p.v. per 50 jaar.

Tabel 5 toont dat *hen* en *hun* in het Middelnederlands alleen voorkomen in het dialectgebied Brabant, waar ze de frequentst voorkomende objectsvormen zijn, maar niet de enige. Pas in de 16de eeuw verdringen ze de andere objectsvormen volledig. In onze Hollandse ambtelijke teksten verschijnt *hen/hun* pas

in de 15de eeuw, en vanaf de 17de eeuw worden de andere objectsvormen naar de marge verwezen. In Vlaanderen duurt het tot de 17de eeuw voor *hen/hun* voet aan de grond krijgen, maar de opmars gaat er sneller dan in Holland.

	Vlaanderen			Brabant			Holland		
	<i>hen/hun</i>	overige	% <i>hen/hun</i>	<i>hen/hun</i>	overige	% <i>hen/hun</i>	<i>hen/hun</i>	overige	% <i>hen/hun</i>
13 ^{de} eeuw	0	85	0,0	10	3	76,9	0	31	0,0
14 ^{de} eeuw	0	59	0,0	8	7	53,3	0	42	0,0
15 ^{de} eeuw	0	86	0,0	17	6	73,9	10	69	12,7
16 ^{de} eeuw	2	133	1,5	13	0	100,0	22	96	18,6
17 ^{de} eeuw	35	19	64,8	27	1	96,4	52	22	70,3
18 ^{de} eeuw	41	6	87,2	13	0	100,0	36	17	67,9

Tabel 5: Percentage *hen/hun* t.o.v. totaal aantal 3mv. objectsvormen (Corpus Coussé)

Ook in possessieffuncties is *hun* aanvankelijk een exclusief Brabants gegeven, zo blijkt uit tabel 6. De tabel berekent opnieuw geen percentages voor tijdsvakken waarvoor minder dan 10 relevante gegevens zijn aangetroffen. Voor de 13de eeuw ontbreken attestaties van *hun*, maar het aantal possessiefpronomina in het corpus is te beperkt om daaruit te concluderen dat de vorm niet zou bestaan. In het 14de-eeuwse Brabants treedt possessief *hun* voor het eerst op de voorgrond, maar vreemd genoeg verdwijnt het in de 15de eeuw uit onze ambtelijke teksten. In de 16de eeuw begint de vorm aan een gestage opmars in Brabant, om er in de 17de eeuw de andere vormen nagenoeg volledig te verdringen. De Brabantse stijging wordt in Vlaanderen en in mindere mate in Holland gevolgd: daar verschijnt possessief *hun* vanaf de 17de eeuw in de ambtelijke teksten, en vanaf de 18de eeuw wordt *hun* ook in Vlaanderen en Holland het meest gebruikte 3mv. possessiefpronomina.

	Vlaanderen			Brabant			Holland		
	<i>hun</i>	andere	% <i>hun</i>	<i>hun</i>	andere	% <i>hun</i>	<i>hun</i>	andere	% <i>hun</i>
13 ^{de} eeuw		8			4			7	
14 ^{de} eeuw		18	0,0	4	13	23,5			
15 ^{de} eeuw		127	0,0		28	0,0		190	0,0
16 ^{de} eeuw		211	0,0	3	9	25,0	1	191	0,5
17 ^{de} eeuw	15	55	21,4	20	1	95,2	12	59	16,9
18 ^{de} eeuw	34	5	87,2	13	2	86,7	35	30	53,9

Tabel 6: Percentage possessief *hun* t.o.v. totaal aantal 3mv. possessiva (Corpus Coussé)

Deze ontwikkelingen zijn ook belangrijk voor een goede evaluatie van het dalende succes van de *lieden-composita* na 1600. *Hen* en *hun* zijn immers, net als de *lieden-composita*, duidelijk niet-ambigue pronomina, in tegenstelling tot de

oudere 3mv. pronomina *hem* en *haar*. Dat betekent dat uit het dalende gebruik van de *lieden*-vormen in grafiek 1 niet geconcludeerd kan worden dat disambiguering na 1600 geen rol meer zou spelen in de diffusie van pronomina. Het is eerder zo dat de disambiguerende *lieden*-vormen het moeten afleggen tegen andere, eveneens disambiguerende vormen (zie ook sectie 4.4).

In bepaalde eeuwen worden ook composita aangetroffen van *hen* en *hun* met *–lieden*, die in de tabellen gewoon verrekend zijn bij het aandeel *hen/hun* (tabel 5) of *hun* (tabel 6). Het gaat zeker in Brabant en Holland om zeer kleine aantallen, meer bepaald om 2 Brabantse en 9 Hollandse voorbeelden van *henlieden* resp. *henluyden* (*hunlieden* en *hunluyden* komen niet voor in de Brabantse en Hollandse ambtelijke teksten in het corpus). In Vlaanderen komt 6 keer *hunlieden* voor bij de 17de-eeuwse Vlaamse possessiva, en bij de 17de-eeuwse objectsvormen niet minder dan 25 keer *henlieden*, op 35 *hen/hun*-attestaties in tabel 5. Tegen de 18de eeuw verdwijnen alle samenstelling met *hen/hun* en *–lieden* volledig uit de ambtelijke teksten (maar zie ook 4.3).

4.3. Eerste en tweede persoon meervoud: dataschaarste

In 4.1 en 4.2 werden de evoluties in de derde persoon meervoud behandeld. Het bleek dat tot 1600 vooral de *lieden*-vormen aan belang wonden, en vanaf 1600 in hoofdzaak *hen* en *hun*. Het gebruik van elk van die vormen lost de homofonie op tussen enkelvoudige en meervoudige verwijzing bij *hem* en *haar*. Die evoluties zouden des te interessanter worden als men ze zou kunnen vergelijken met de tweede persoon, waar toevoeging van *lieden* aan simplexpronomina als *ghy*, *u*, *jij*, *jou*,... eveneens disambiguerend werkt, of met de eerste persoon, waar toevoeging van *lieden* aan *wij* of *ons* niet nodig is om niet-ambigue referentie te verzekeren. Voor de tweede persoon bevat het Corpus Coussé echter te weinig data. Voor de eerste persoon meervoud zijn er in principe voldoende data, en die lijken aan te geven dat *lieden*-composita in de eerste persoon meervoud in de onderzochte periode alleen gebruikt werden in het dialectgebied Vlaanderen: tabel 1 leert dat er in het Corpus Coussé bij de 534 1mv. pronomina uit Brabant en de 1221 uit Holland in het corpus geen enkel *lieden*-compositum zit. Deze bevindingen zijn getest met een groter corpus, van zo'n 15 miljoen woorden (het Corpus of Earlier Modern Dutch, verderop het CEMD). Het CEMD bestaat uit 16de tot 19de eeuwse prozateksten, die niet precies te dateren zijn en waarvan ook de geografische herkomst niet te achterhalen is (zie Noël & Colleman 2009 voor een beschrijving). De spelling van de *lieden*-vormen levert evenwel een indicatie op over hun herkomst, aangezien de Vlaamse en Brabantse attestaties op dat

punt vrij systematisch verschillen van de Hollandse: Vlaanderen en Brabant gebruiken hoofdzakelijk *lieden*, Holland *luyden*.

Tabel 7 is een overzicht van de vormen. De tabel toont de relatieve frequentie van *lieden*-composita per miljoen corpuswoorden, en tussen haakjes de absolute frequentie. Het aandeel van de *lieden*-composita in verhouding tot het totale aantal meervoudspronomen is moeilijk te berekenen doordat voor (oorspronkelijk) ambigue vormen als *ghy*, *hem* of *haar* niet systematisch nagegaan is of ze naar een enkelvoudige of meervoudige referent verwijzen. Doordat de frequentie verschilt waarmee verschillende pronomen gebruikt worden, geeft de tabel ook geen indicatie over de mate waarin de *lieden*-composita sterker staan voor deze of gene grammaticale persoon. Wel kan de evolutie gevolgd worden die de verschillende grammaticale personen apart ondergaan. De 16de eeuw is het productiefste in het gebruik van *lieden*-composita, en vooral het hoge aantal attestaties van 3mv.-composita valt op. Veruit de meeste van de 16de-eeuwse composita (1938 van de 2119) eindigen op *-lieden*, *-lieder* of *-lien*, en zijn dus Vlaams/Brabants eerder dan Hollands, maar ook in Holland komen composita voor, en worden in absolute termen ook vaker composita aangetroffen in de derde persoon dan in de tweede. Vanaf de 17de eeuw toont tabel 7 een nog scherpere terugval van de 3 mv.-composita dan grafiek 1, die ook hier vermoedelijk moet worden toegeschreven aan de opkomst van *hen* en *hun*. Tabel 7 bevat ook data voor de eerste en tweede persoon meervoud. Composita in de eerste persoon meervoud blijken wel degelijk zeldzaam, en ze verdwijnen na de 17de eeuw volledig uit de teksten. In het CEMD komt in tegenstelling tot in het Corpus Coussé wel een klein aantal Hollandse composita voor als *onsluyden* (1 voorbeeld uit de 16de eeuw, 2 uit de 17de eeuw) en *wijluyden* (3 voorbeelden uit de 16de en 2 uit de 17de eeuw). De frequentie waarmee 2mv.-composita voorkomen blijft tussen de 16de en de 19de eeuw min of meer constant. Dat vormt een indicatie dat de 2mv.-vormen in de 16de eeuw al even goed ingeburgerd waren als in de 19de eeuw.

	1 meervoud	2 meervoud	3 meervoud
16 ^{de} eeuw	16,40 (n=41)	58,00 (n=145)	773,2 (n=1933)
17 ^{de} eeuw	4,86 (n=17)	46,86 (n=164)	39,14 (n=137)
18 ^{de} eeuw	0,23 (n=1)	45,35 (n=195)	6,05 (n=26)
19 ^{de} eeuw	0	59,79 (n=284)	2,11 (n=10)

Tabel 7: *Lieden*-composita per miljoen woorden, 16de-19de eeuw (CEMD)

De data in het CEMD zijn ook interessant met het oog op de vormvariatie. Zo blijken samenstellingen van *hen* of *hun* met *-lieden* of *-luyden* redelijk zeldzaam

in de 16de eeuw (279 van de 1785 3mv.-objectsvormen), maar nemen ze aan belang toe in de 17de en 18de eeuw (resp. 58 van de 87 3mv.-objectsvormen en 9 van de 15). Deze data contrasteren enigszins met die in de ambtelijke teksten, waar samenstellingen met *hen* en *hun* zeldzamer waren, en na verloop van tijd uit het corpus verdwenen. Daarnaast biedt het corpus ook meer inzicht dan het Corpus Coussé in het ontstaan van gereduceerde vormen van de *lieden*-composita, i.e. varianten die sterker lijken op 2mv. *jullie* en de vormen die vandaag de dag in de dialecten voorkomen. De sterkst gereduceerde vormen in de 16de eeuw eindigen op *-lien* (b.v. 1mv. *ons lien*, 2mv. *ghylien*, *ulien*; 3mv. *sylien*, *haarlien*, *hemlien*, *henlien*, en daarnaast ook *hulieder*). Vanaf de 17de eeuw komen vormen voor op *-lui* en *-lie* (1mv. *wyluy*, *wylie*; 2mv. *joului*, *jelui*, *jijlui*, *ghy lui*, *ghy lie*, 3mv. *sy luy*, *hem luy*, *hunlie*), waarvan er sommige vandaag nog in de dialecten gebruikt worden. Vanaf de 18de eeuw worden de vormen op *-lui* en *-lie* de frequentst voorkomende (vooral dan *jelui* en *joului*); vanaf de 19de eeuw duikt ook *jullie* op. Behalve de vormen op *-lien*, waarvan een zeldzaam aantal voorbeelden wordt gevonden in het Corpus Coussé, blijven deze pronomina in de ambtelijke teksten afwezig. Hieruit blijkt dat de taal in ambtelijke teksten minder dicht aanleunt bij de spreektaal dan de teksten in het CEMD.

4.4. Diffusie en de ‘Horizontale Homofonie Hierarchie’

Uit sectie 3 bleek dat de *lieden*-composita ontstaan zijn in Vlaanderen, vóór 1250, en wellicht tegelijkertijd in de eerste, tweede en derde persoon meervoud. In de data duiken de objectsvormen iets vroeger op dan de subjectsvormen, maar het is duidelijk dat de *lieden*-vormen in Vlaanderen al vrij spoedig het volledige pronominale meervoudsparadigma binnendrongen. Sectie 4.1-4.3 toont evenwel grote verschillen in het succes dat deze vormen buiten Vlaanderen gekend hebben: 2mv. en 3mv. vormen worden ook frequent in Brabantse en Hollandse teksten aangetroffen, in tegenstelling tot de 1mv. vormen (*wijlieden*, *onslieden*), die buiten Vlaanderen geen vaste voet aan de grond weten te krijgen, en die tegen de 18de eeuw volledig uit de teksten verdwijnen (*onslieden* verdwijnt bovendien ook uit de dialecten; cf. Goossens 2000 en *infra*). Aangezien 2mv. en 3mv. precies de grammaticale personen zijn waar de oudere simplexpronomina ambigu zijn tussen een enkelvoudige en een meervoudige lezing, blijkt dat *lieden*-vormen zich dus duidelijk makkelijker over het taalgebied verspreiden als ze een bestaande homofonie uit de wereld helpen. In de derde persoon meervoud krijgen de *lieden*-vormen in object- en possessieffunctie na verloop van tijd sterke concurrentie van de (eveneens niet-ambigue) vormen *hen* en *hun*, die de *lieden*-vormen uiteindelijk bijna volledig verdringen uit de teksten.

Afgaande op de data uit het CEMD, op de situatie in het hedendaagse Standaardnederlands en op de situatie in de dialecten (cf. *infra*), worden vanaf de 17de eeuw niet-ambigue vormen in de tweede persoon meervoud nog makkelijker verspreid dan in de derde persoon meervoud. Cysouws (2003) ‘Horizontal Homophony Hierarchy’ toont dat deze situatie te verwachten is: typologisch bekeken worden ambiguïteiten in het pronominale systeem beter verdragen in de derde persoon dan in de tweede persoon. Disambiguerende tweedepersoonspronomina voldoen blijkbaar aan een dwingendere functionele behoefte dan disambiguerende derdepersoonspronomina (zie De Vogelaer 2006, 2007 voor discussie; cf. ook *infra*).

5. Van chronologie naar geografie: de SAND

5.1. Wullie, jullie, zullie en de SAND

Behalve in de tweede persoon verdwijnen de *lieden*-composita na 1600 geleidelijk uit de tekstcorpora. Dat betekent evenwel niet dat ze uitsterven: in de dialecten in het Nederlandse taalgebied worden ze immers tot de dag van vandaag veelvuldig aangetroffen. Voor de subjectspronomina kunnen relevante data gehaald worden uit SAND-1, kaart 48b, waarop de distributie van de *lieden*-vormen wordt gegeven in de eerste, tweede en derde persoon meervoud. Tabel 8 toont het aantal SAND-dialecten met een dergelijk compositum als subject, per grammaticale persoon. Het blijkt dat de composita het ruimst verspreid zijn in de tweede persoon, gevolgd door de derde en de eerste persoon. Bovendien geldt een implicatieve relatie tussen de drie personen: dialecten met een 1mv.compositum hebben ook een 3mv. compositum, en dialecten met een 3mv. compositum hebben ook een 2mv. compositum. Van Hout (2003) komt onder meer met RND-materiaal tot dezelfde conclusie, net als Goossens (1994, 2000).

1 meervoud:	93 (= 34,83%)	
2 meervoud:	221 (= 82,77%)	DUS: 2 > 3 > 1
3 meervoud:	136 (= 50,94%)	

Tabel 8: Aantal SAND-dialecten met een *lieden*-compositum als subject, per grammaticale persoon (n = 267)

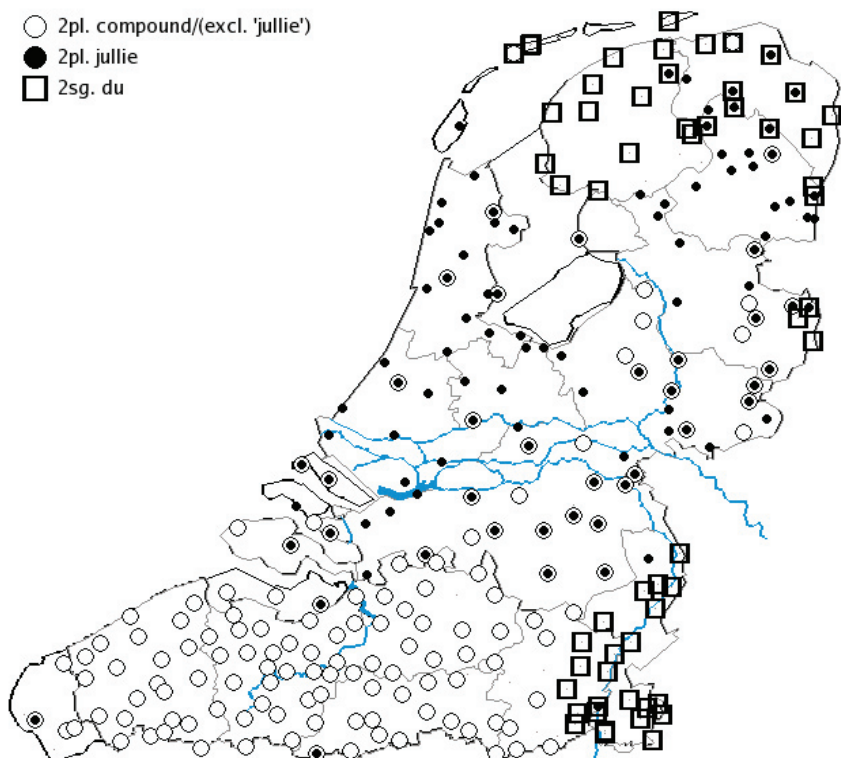
Voor de oblieke vormen zijn minder data beschikbaar, maar de situatie lijkt er identiek. O.a. Goossens (2000) heeft erop gewezen dat er vandaag geen dialecten zijn met een 1mv. compositum zoals *onslieden* als objectsvorm.

Hieruit volgt uiteraard dat de composita in de eerste persoon meervoud de minst ruime verspreiding hebben. Voor de derde persoon meervoud is er een kaart beschikbaar in De Rooij (1990), waaruit blijkt dat vormen als *hullie* en *hulder* voorkomen in Vlaanderen, het oosten van Brabant, Holland en Utrecht. Die vormen zouden onder druk zijn komen te staan van *hun*, en zijn dus ooit ruimer verspreid geweest dan uit de kaart van De Rooij blijkt. In de tweede persoon meervoud kennen de *lieden*-composita ook in objectsfunctie de ruimste verspreiding: behalve in de al genoemde gebieden (waar vormen voorkomen als het Standaardnederlandse *jullie*, *julder*, *ulder*, *ulle*), komen *lieden*-composita ook voor in de oostelijke en noordelijke periferie, waar ze weliswaar vrij zeldzaam zijn. Kloeke (1920) geeft voorbeelden als *julle*, *jouluden*, *owlu*, *oelhije*. Het is van belang dat deze vormen ook voorkomen in gebieden waar 3mv. pronomina ambigu zijn tussen een enkelvoudige en een meervoudige lezing, maar waar niettemin geen 3mv. compositum voorkomt. Hieruit blijkt dat de verschillende distributie van *lieden*-composita in de tweede en de derde persoon niet wordt verklaard doordat er in de derde persoon minder homofonie bestaat, maar wel doordat homofonie in de derde persoon merkbaar makkelijker getolereerd wordt in de dialecten (cf. Cysouws 2003 'Horizontal Homophony Hierarchy').

Zowel bij de subjects- als de objectsvormen blijkt dus hetzelfde beeld: composita komen vooral voor in de tweede persoon, iets minder in de derde persoon en zelden of nooit in de eerste persoon. Uit de verschillen tussen de eerste persoon meervoud en de tweede en derde persoon meervoud blijkt het effect van disambiguering op de verspreiding van de vormen. De spreidingsverschillen tussen de tweede en de derde persoon wijzen daarenboven ook op de relevantie van Cysouws (2003) 'Horizontal Homophony Hierarchy' (zie ook De Vogelaer 2006, 2007). Het huidige dialectlandschap is overigens niet alleen gevormd door expansie van de composita vanuit Vlaanderen, maar ook door recente regressie, vermoedelijk onder druk van de standaardtaal. Disambiguering lijkt zowel bij expansie als bij regressie invloed uit te oefenen: bij een vergelijking van de kaarten van Goossens (1994:128,158,187), met kaart 48b in SAND-1), valt immers op dat het verspreidingsgebied van de composita vooral in de eerste persoon meervoud sterk inkrimpt, meer nog dan in de derde persoon meervoud, hoewel *lieden*-composita in de derde persoon evenmin tot de standaardtaal behoren als in de eerste persoon (cf. ook De Schutter 1992:346).

Een andere interessante observatie is dat de verspreiding van de *lieden*-composita in de tweede persoon duidelijk samenhangt met de teloorgang van het

oude 2enk. pronomen *du*, wat op zijn beurt de ambiguïteit heeft veroorzaakt van oorspronkelijke meervoudspronomen als *ghy* en *jij*. Dat blijkt uit onderstaande kaart, die SAND-data toont afkomstig van kaart 38b en 46b: de grenzen van het verspreidingsgebied van de 2mv. composita vallen min of meer samen met de grenzen van de gebieden met 2enk. *du*.

Kaart: verspreiding van 2enk. *du*, 2mv. *jullie* en andere 2mv. *lieden*-composita (bron: SAND-1)

Slechts op een beperkt aantal plaatsen komt een 2mv. compositum voor naast *du*, vooral dan in de provincie Groningen. Dat het hier doorgaans gaat om de Standaardnederlandse vorm *jullie*, suggereert dat het voorkomen van het 2mv. compositum naast *du* het gevolg is van (vermoedelijk relatief recente) standaardisering (cf. Goossens 1994:158 voor een vergelijkbare kaart, waaruit dezelfde conclusie wordt getrokken). De kaart toont ook dat de invloed van

het Standaardnederlandse *jullie* op de totale verspreiding van 2mv. composita relatief beperkt is: behalve in het noordoosten, waar standaardisering dus wellicht een rol speelt, en het centrum van het taalgebied, waar de vorm *jullie* al voorkomt sinds de 19de eeuw, gebruiken de meeste dialecten (ook) een eigen, niet-standaardtalige 2mv. vorm, zoals *jelui*, *joel* of *iele* (de vormvariatie wordt weergegeven op SAND-kaart 46a,b).

5.2. Methodologische opmerkingen: de representativiteit van historische corpora

De dialectdata in sectie 5.1 geven grotendeels aanleiding tot dezelfde conclusies als de historische data in sectie 4: de *lieden*-composita hebben zich vooral in de tweede en in mindere mate in de derde persoon meervoud erg makkelijk over het taalgebied verspreid, terwijl ze in de eerste persoon meervoud relatief marginaal zijn gebleven. Op het niveau van de concrete data zijn echter de nodige discrepanties waar te nemen tussen de historische bronnen en de dialectgegevens. Zo verdwijnen de 1mv. en 3mv. composita tegen 1700 bijna volledig uit de teksten, terwijl de dialectdata aangeven dat ze ook aan het begin van de 21ste eeuw nog frequent gehoord worden in grote delen van het taalgebied. Een andere discrepantie tussen het ambtelijke tekstmateriaal en de dialectdata is dat de aangetroffen *lieden*-composita in de ambtelijke teksten nauwelijks aan vormreductie onderhevig zijn: tot in de 18de eeuw worden bijvoorbeeld 3mv. vormen aangetroffen als *hemlieden* en *haarlieder*, die sterk verschillen van hedendaagse pronomina als *hulle* of *ulder*. Nochtans tonen data uit prozateksten (het CEMD) aan dat gereduceerde vormen als 1mv. *wylie*, 2mv. *jelui*, *ghylie*, en 3mv. *sy luy*, *hemlie* al vanaf de 17de eeuw aan belang winnen. Hieruit moet men concluderen dat de taal in ambtelijke teksten, en misschien zelfs geschreven taal in het algemeen, zeker sinds 1600 maar tot op beperkte hoogte een afspiegeling vormt van de gesproken taal.

Dat neemt evenwel niet weg dat er zowel voor als na 1600 belangrijke regionale verschillen blijven bestaan tussen de teksten uit diverse dialectgebieden, die duidelijke conclusies toelaten over de oorsprong van de verschillende vormen en de snelheid waarmee ze over het taalgebied verspreid zijn. Zeker tot 1600 zijn die verschillen soms zo groot dat het moeilijk te rechtvaardigen zou zijn om de onderzochte ambtelijke teksten als representatief te beschouwen voor het hele taalgebied. Onze data tonen veeleer de noodzaak aan om in elk onderzoek naar het Middelnederlands een sterke geografische component in te bouwen, waardoor divergerende ontwikkelingen in de verschillende dialectgebieden

waarneembaar blijven.

6. Conclusies

Uit een grondige historische en dialectgeografische studie van de innovatieve meervoudspronomena in het Nederlands, kunnen conclusies getrokken worden op drie niveaus, i.e. het empirische, het theoretische, en het methodologische. Op empirisch niveau is de verspreiding beschreven van vooral de *lieden*-composita en van 3mv. *hen* en *hun* van 1250 tot in het recente Nederlands. De *lieden*-vormen zijn ontstaan in Vlaanderen waar ze zeker in de 13de eeuw al voorkwamen, en zijn vervolgens verspreid over de rest van het taalgebied. Na 1600 neemt hun belang af, behalve in de tweede persoon. De pronomena *hen* en *hun* zijn in oorsprong Brabants, en beginnen na 1600 aan een steile opmars in het hele Nederlandse taalgebied.

Op theoretisch niveau is van belang dat alle expansieve vormen in het corpus een disambiguerende functie blijken te hebben: in tegenstelling tot bepaalde oudere simplexvormen (*ghy, jij* of *hem, haar*) verwijzen ze duidelijk naar een meervoudige referent. Niet-disambiguerende pronomena, zoals 1mv. *wij lieden* en *ons lieden*, kennen minder succes. De structuur van het pronominale paradigma (en bij uitbreiding factoren als ‘ambiguïteit’ of ‘homofonie’) speelt dus wel degelijk een rol (*contra*, o.a., Croft 2000:69-70): althans bij de sterke vormen worden niet-ambigue pronomena verkozen boven ambigue, meer nog in de tweede persoon dan in de derde (cf. Cysouw 2003). Die invloed manifesteert zich, in tegenstelling tot wat soms in de variatielinguïstische literatuur geponeerd wordt (o.a. Milroy 1992:201-202, Croft 200:166; zie ook De Vogelaer 2006, 2007 voor discussie), niet zozeer in de genese van nieuwe varianten, maar wel in het succes waarmee ze verspreid worden.

Methodologisch bekeken is vooral de inbreng nuttig gebleken van een geografische component in diachroon onderzoek. Voor de datering van de bestudeerde innovaties zijn de historische data uiteraard superieur aan de dialectgeografische. In de ambtelijke teksten wordt echter bepaalde morfologische variatie duidelijk weggetranscribeerd, en bovendien zijn zeker de ambtelijke teksten van na 1600 in een sterk supraregionale taal opgesteld, waaruit bepaalde elementen gefilterd worden die frequent opduiken in de SAND-databank. De historische en de dialectgeografische data blijken dus complementair.

Bibliografie

- COUSSÉ, EVIE
(2006). De historische wortels van volgordevariatie in het *hebben*-perfectum. In: *Taal en Tongval* 58, 250-277.
- COUSSÉ, EVIE
(2008). *Motivaties voor volgordevariatie. Een diachrone studie van werkwoordsvolgorde in het Nederlands*. Proefschrift, UGent.
- CROFT, WILLIAM
(2000). *Explaining Language Change: An Evolutionary Approach*. Harlow, Longman.
- CYSOUW, MICHAEL
(2003). *The Paradigmatic Structure of Person Marking*. Oxford, OUP.
- DE ROOIJ, JAAP
(1990). Over hun en hen, en hun. Vorm en functie van de niet-gereduceerde voorwerpsvormen van het persoonlijk voornaamwoord in de derde persoon meervoud, in standaardtaal, ouder Nederlands en dialect. In: *Taal & Tongval* 42, 107-147.
- DE VOGELAER, GUNTHER
(2005). *Subjectmarkering in de Nederlandse en Friese dialecten*. Proefschrift, UGent.
- DE VOGELAER, GUNTHER
(2006). Actuation, diffusion, and universals: change in the pronominal system in Dutch dialects. In: *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* 73, 259-274.
- DE VOGELAER, GUNTHER
(2007). Innovative 2pl.-pronouns in English and Dutch: ‘Darwinian’ or ‘Lamarckian’ change? In: Coleman, T., L. Decuyper, G. De Vogelaer, G. Rawoens, F. Brisard, P. Dendale, B. Le Bruyn, L. Rosier (eds.). *Papers of the Linguistic Society of Belgium* 2. Via <http://www.bkl-cbl.be/>.
- DE VOGELAER, GUNTHER & CLASIEN ROOZE-STOUTHAMER
(2006). Taalcontact of onvolledige verwerving: casusverlies bij de Zeeuwse pronomina. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 122, 348-368
- DYNASAND = BARBIERS, SJEF ET AL.
(2006). *Dynamische Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten*. Amsterdam, Meertens Instituut. <http://www.meertens.knaw.nl/sand/>.
- GOOSSENS, JAN
(1994). *Sprachatlas des Nördlichen Rheinlands und des Südöstlichen Niederlands* (“Frankischer Sprachatlas”). *Zweite Lieferung*. Marburg, Elwert.

- GOOSSENS, JAN
 (2000). Onslieden en ons leden. In: Gillis S., J. Nuyts & J. Tældeman (red.). *Met taal om de tuin geleid: een bundel opstellen voor Georges De Schutter ter gelegenheid van zijn pre-emeritaat*. Antwerpen, UIA. p.187-191.
- HEEROMA, KLAAS
 (1938). Jullie. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 57, 80-82.
- HICKEY, RAYMOND
 (2003). Rectifying a standard deficiency: Second-person pronominal distinction in varieties of English. In: Taavitsainen, I. & A.H. Jucker (eds.). *Diachronic perspectives on address term systems*. Amsterdam, John Benjamins, p.345-374.
- KLOEKE, G.G.
 (1920). De aanspreekvormen in de dialecten onzer Noordelijke provinciën. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 39, 238-273.
- KLOEKE, G.G.
 (1941). Over 'jullie' en enige andere pronomina. In: *Nieuwe Taalgids* 35, 161-170.
- KORTMANN, BERND & BENEDIKT SZMRECSANYI
 (2004). Global Synopsis: Morphological and Syntactic Variation in English. In: Kortmann, B., E. Schneider et al. (eds.). *A Handbook of Varieties of English. Vol. 2: Morphology*. Berlin & New York, Mouton de Gruyter, p.1142-1202.
- LABOV, WILLIAM
 (1994). *Principles of Linguistic Change. Volume 1: Internal Factors*. Oxford & Cambridge, Blackwell.
- LASS, ROGER
 (1980). *On Explaining Language Change*. Cambridge, Cambridge University Press.
- MILROY, JAMES
 (1992). *Linguistic variation & change*. Oxford & Cambridge, Blackwell.
- NOËL, DIRK & TIMOTHY COLLEMAN
 (2009). The nominative and infinitive in English and Dutch. An exercise in contrastive diachronic construction grammar. *Languages in Contrast* 9, 143-180.
- SAND-I = BARBIERS, SJEFF, HANS BENNIS, GUNTHER DE VOGELAER, MAGDA DEVOS & MARGREET VAN DER HAM
 (2005). *Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten. Deel I: Pronomina, congruentie en vooropplaatsing*. Amsterdam, Amsterdam University Press.

DE KRACHT VAN DISAMBIGUERING
NIEUWE MEERVOUDSPRONOMINA VAN HET MIDDELNEDERLANDS TOT NU

VAN HOUT, ROELAND

(2003). Pronominale meervoudsvorming in de Nederlandse dialecten. In: *Leuvense Bijdragen* 92, 257-270.

VAN LOEY, A.

(1958). Over pronomina van het type ‘wijlieden’. In: Pée W., et al. (red.). *Album Edgard Blancquaert*. Tongeren, Michiels, p.319-322.

VAN REENEN, PIET

(1995). *Luiden en lieden* in het 14de-eeuws Middelnederlands. In: Cajot, J., L. Kremer & H. Niebaum (red.). *Lingua Theodisca: Beiträge zur Sprach- und Literaturwissenschaft. Jan Goossens zum 65, Geburtsdag. Münster, Zentrum Für Niderlande Studien*, p.53-61.

VERDENIUS, A.A.

(1938). Over onze vertrouwelijkheidspronomen en de daarbij behorende werkwoordsvormen. In: *De Nieuwe Taalgids* 32, 205-215.

VERMAAS, HANNIE

(2002). *Veranderingen in de Nederlandse aanspreekvormen van de dertiende t/m de twintigste eeuw*. Utrecht, LOT.

WRIGHT, SUSAN

(1997). ‘Ah’m going for to give youse a story today’: remarks on second person plural pronouns in Englishes. In: Cheshire, J. & D. Stein. *Taming the vernacular: from dialect to written standard language*. London & New York, Longman. p.170-184.

